

К И Ї В ПРОВІДНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ФЕДОРА ЕРНСТА

Видавець
Олександр
Савчук

Видавець Олександр Савчук
Харків • 2019

УДК 908(477-25)(036)
К38

*Складаємо щиру подяку дирекції та колективу
Центральної наукової бібліотеки
ХНУ імені В. Н. Каразіна,
а також особисто пп. Сергію Білоконю,
Надії Холявці, Ірині Журавльовій,
Вадиму Щербі та Олександрі Шевлюзі
за безкорисливе сприяння виходу в світ цієї книги*

*Репринтне відтворення (крім змісту)
здійснено за виданням:*

Київ: Провідник / за ред. Федора Ернста. —
К. : ВУАН, 1930. — 797 с.

К38 Київ: Провідник / за ред. Ф. Ернста ; передм.
С. Білокінь. — Харків : Видавець Олександр Сав-
чук, 2019. — XL+802 с., [151 іл., 2 плани].

ISBN 978-617-7538-21-8

УДК 908(477-25)(036)

© С. І. Білокінь, передмова, 2019

© Видавець Олександр Савчук, макет, 2019

© О. Г. Чекаль, худ. оформлення, 2019

ЗМІСТ

Сергій Білокінь

Книжка про Київ — пам'ятка боротьби довкола правди	V
---	---

КИЇВ: ПРОВІДНИК

Від редакції	5
--------------------	---

Природа, людність, історичне минуле, економіка м. Києва

П. Тимошок і М. Шарлемань

Природа та людність Києва	7
---------------------------------	---

М. Рудинський

Доісторичне минуле Києва	21
--------------------------------	----

В. Базилевич

Історичне минуле Києва	45
------------------------------	----

М. Ткаченко

Історія революційної боротьби у Києві в ХІХ та на початку ХХ ст.	103
--	-----

А. Ярошевич

Київ як економічний центр	169
---------------------------------	-----

Історичні пам'ятки й культурно-освітні установи Києва

<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Осередок наукового життя Києва	189
Старий будинок Всеукраїнської Академії Наук	192
Новий будинок ВУАН	195
<i>Ю. Абрамович і Л. Наливайко</i>	
Національний Геологічний Музей У.С.Р.Р. при ВУАН.....	197
<i>В. Караваєв</i>	
Зоологічний Музей ВУАН	203
<i>В. Базилевич й Ф. Ернст</i>	
Будинок ВУАН по вул. Чудновського №2	206
<i>Ф. Ернст</i>	
Головний будинок Всенародньої Бібліотеки України при ВУАН.....	208
<i>В. Іваницький</i>	
Всенародня Бібліотека України при ВУАН	209
<i>М. Рудинський</i>	
Кабінет Антропології ім. Ф. Вовка при ВУАН	211
<i>Є. Дзбанівський</i>	
Музей Антропології та Етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН	213
<i>Ю. Рахманінов</i>	
Київський Музей Революції	215
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Курси чужих мов і Трудшкола ім. Ів. Франка	232
Київська Філія Н.-Д. інституту ім. Т. Шевченка	233
<i>Ф. Ернст</i>	
Театр ім. Тараса Шевченка.....	234
Київський Міський Селянський Будинок.....	234
Будинок трудової школи №54	235
Будинок ВУФКУ (Українфільм)	235

<i>Ф. Кумпан</i>	
Київська Картинна Галерея.....	235
<i>С. Гіляров</i>	
Музей Мистецтв ВУАН	241
<i>Ф. Ернст</i>	
Червоний парк	250
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Будинок Інституту Нар. Освіти	251
<i>В. Іваницький і Ф. Ернст</i>	
Науковий Відділ В.Б.У. при ВУАН.....	256
<i>Ф. Ернст</i>	
Будинок філософа О. М. Новицького.....	260
Будинок історика й археолога В. Б. Антоновича	261
Будинок кол. таємної української школи	261
Будинок В. Б. Антоновича й М. Драгоманова	262
Будинок композитора М. В. Лисенка.....	262
Будинок Радпартшколи.....	262
<i>В. Базилевич</i>	
Ботанічний сад.....	263
<i>Ф. Ернст</i>	
Музей Антирелігійної Пропаганди (кол. Володимирський собор)	264
<i>В. Базилевич</i>	
Київський Інститут Нар. Господарства.....	271
<i>Ф. Ернст</i>	
Кол. будинок І. М. Терещенка.....	272
<i>Ф. Ернст</i>	
Будинок кол. «Анатомічного театру»	273
Будинок київської щоденної преси	274
Оперовий театр ім. К. Лібкнехта.....	275
Буд. кол. Художньої школи М. Мурашка	278
<i>В. Базилевич</i>	
Старе місто	281

<i>Ф. Ернст</i>	
Золота брама	284
Буд. ВУАН по вул. Короленка №37	287
<i>Ф. Ернст і І. Щитківський</i>	
Буд. Історичної Секції ВУАН	288
<i>Ф. Ернст</i>	
Палац Праці	289
«Орининський» пам'ятник	291
Буд., де востаннє перебував у Києві Т. Шевченко	291
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Георгіївська церква	292
<i>Ф. Ернст</i>	
Садиба Софійського Собору	294
<i>М. Макаренко</i>	
Софійський собор	296
<i>Ф. Ернст</i>	
В'їзна брама з вежею кол. Софійського монастиря	313
Будинок кол. консисторії.....	314
Корпуси й огорожа по вул. Короленка.....	314
Кол. трапезна Софійського монастиря	314
Дзвіниця Софійського собору	315
Будинок Архіву Революції	318
Кол. Братський корпус.....	321
Буд. Історичного Архіву ім. В. Б. Антоновича.....	321
Огорожа садиби Соф. Собору.....	322
Брама Заборовського	323
<i>О. Сімзен і Ф. Ернст</i>	
Будинок, де перебували Т. Шевченко, Г. Нарбут й Укр. Академія Мистецтв.....	326
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. Караїмської Кенаси	327
Буд. кол. Школи ім. М. В. Лисенка.....	328
Буд. кол. Україн. Науков. Т-ва	328

Львівський, або Сінний майдан.....	329
Буд. Мікробіологічного Інституту	330
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Майдан Червоних Героїв Перекопу	331
<i>Ф. Ернст</i>	
Монумент Богданові Хмельницькому	333
Буд. Першого Роб.-Селянського Уряду У.С.Р.Р.....	335
Буд. Судових установ.....	336
Старокиївська пожежня.....	336
Найдавніша частина Київського Акрополя	337
Кол. «Батієва» або «Софійська брама»	338
Буд. кол. Десятинної церкви	338
<i>В. Козловська</i>	
Місця найважливіших розкопів	
Київського Акрополя.....	344
<i>Ф. Ернст</i>	
Андріївська церква	349
Перунів горб та Василівська церква.....	354
<i>О. Новицький і Ф. Ернст</i>	
Буд. Всеукр. Археол. Комітету	
й Кабінету Мистецтв ВУАН	357
<i>Ф. Ернст</i>	
Михайлівський майдан	
та кол. монумент кн. Ольги	358
Кол. Боричів узвіз.....	361
Кол. Золотов.-Михайлівськ. манаст. (КУБУЧ).....	361
<i>М. Сичов і Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. Михайлівської церкви	364
<i>Ф. Ернст</i>	
Дзвіниця кол. Михайлівського монастиря.....	371
Кол. трапезна	372
Огорожа	372
Садиба	373
<i>В. Базилевич</i>	
Електричний узвіз до Петрівки (Подолу)	374

<i>Ф. Ернст</i>	
Володимирова гора	374
Монумент кн. Володимирові	375
<i>В. Базилевич</i>	
Панорама «Голгота»	377
<i>Ф. Ернст</i>	
Католицький (т. зв. Старий) костьол	377
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Головна артерія суч. Києва — вул. Воровського	379
<i>Ф. Ернст</i>	
Будинок Комуністичної Освіти	382
Оформлення входу до Пролетарського Саду	383
Буд. Окрвідділу Соцзабезу	384
Буд. Центрального клубу «Радробітник»	385
Буд. Трестів	385
Буд. по вул. Воровського №№ 8А, 8Б	387
Буд. Держустанов	387
Буд. Робітників Освіти	388
Буд. кол. А. М. Миклашевського	388
Буд. Клубу інженерів та техніків	390
Буд. Окр. Вик. Комітету й Міської Ради	390
Монумент Карлу Марксові	392
Будинок-Музей Т. Шевченка	394
Стара пошта	397
Буд. Музичного Технікуму	397
Буд. Червоної Армії та Фльоти	398
Дім Наукового Робітника	399
Буд. Окрфінвідділу	399
Буд. Муз.-Драм. Інституту ім. Лисенка	400
<i>В. Базилевич</i>	
Критий ринок на Басарабці	400
<i>Ф. Ернст</i>	
Ленінський район — кол. Липки	401

<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Сад Першого Травня	405
Буд. Центр. Робітн. Бібліотеки ім. ВКП(б)	407
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. по вул. Революції №49	407
Всеукраїнський Історичн. Музей ім. Шевченка	408
<i>Є. Спаська</i>	
Київський Сільсько-Господар. Музей	
та Пост. Пром. Виставка ім. Г. І. Петровського	425
<i>В. Базилевич</i>	
Будинок Декабристів.....	434
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. музики О. М. Виноградського.....	435
Державний Банк	435
Буд. Окр. Каси Соціального Страхування.....	436
Буд. Народів Сходу	436
Буд. Окркомгоспу й Окрнаросвіти	
(нині Студ. Гуртожитку)	436
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. архітекта О. В. Беретті.....	441
Буд. кол. Л. Гінзбурга.....	441
Кол. садиба проф. Мерінга	443
Буд. Драм. Театру ім. В. І. Леніна	443
Буд. Пасажу	444
Буд. т. зв. Сулимівки	444
Лютеран. Кірха, буд. кол. пастора	
й буд. наукових робітників	445
Інститут цукрової промисловости	447
Буд. кол. архіт. В. Городецького	447
Буд. історика М. Ф. Берлинського	448
Буд. Червоних Партизан (Енгельса №34).....	448
Буд. на Виноградній №14	450
Кловський палац	
(Інстит. Силікатной Промисловости)	451

Будинок робітників Друкарні ВУАН—ДВУ	452
Буд. кол. проф. М. Х. Бунге	452
Буд. наукових співробітників ВУАН.....	453
Буд. Київ. Філії Інституту Марксизму-Ленінізму	454
Інститут Єврейської Культури ВУАН	455
Сад Спілки Радторгслужбовців.....	456
Радянський Парк	457
Будинок Арсенальців	459
Новий буд. Червоної Армії та Фльоти.....	460
<i>В. Базилевич</i>	
Ленінський район — кол. Печерське	461
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Твердия часів Миколи І.....	463
<i>В. Базилевич</i>	
Будови Червонопрапорного Заводу	466
<i>Ф. Ернст</i>	
Пам'ятник Січневого Повстання 1918 р.	468
Буд. по вул. Січневого Повстання №2	469
Кол. буд. Ф. Вігеля — К. Іпсіланді.....	471
«Малий Микола».....	471
Аскольдова Могила	473
«Великий або «Військовий» Микола.....	474
Микольський або Панкратіївський узвіз.....	476
<i>В. Базилевич</i>	
Стара Печерська Фортеця (т. зв. Цитаделя).....	477
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. Гавітвахти.....	478
Буд. кол. Порохового льоху	478
<i>П. Курінний</i>	
Всеукр. Держ. Культ. Істор. Заповідник	
«Всеукраїнський Музейний Городок»	479
Берестово	481
Церква Спаса на Берестові	481

Головні етапи історії К.-П. Лаври.....	485
Мазепина стіна.....	490
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
«Свята брама»	491
Корпус № 3-й	494
Корпус № 4-й	496
Велика церква	496
<i>Ф. Ернст</i>	
Друкарня ДВУ—ВУАН.....	505
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
Авдиторія Музейного Городка.....	507
<i>Ф. Ернст</i>	
Кол. Малярська школа.....	507
<i>П. Курінний</i>	
Хід на печери	509
Історія Печерного монастиря	510
Ближні печери	513
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
Дальні печери	516
<i>П. Курінний</i>	
«Гостинниці»	519
Лаврський Музей Культів та Побуту.....	520
Музей Архітектури	532
Музей України (збірка П. П. Потоцького).....	533
Музей Театральний при ВУАН	534
Музей Діячів Науки та Мистецтва України при ВУАН.....	536
Архіви Заповідника	536
Бібліотеки Заповідника	537
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
Дзвіниця та Музей Ливарництва.....	538
<i>Ф. Ернст</i>	
Будин. колишнього Арсеналу	542
Феодосіївська церква.....	543

Воскресенська церква	544
Давній палац київ. ген.-губернаторів.....	545
Московська брама Печерської фортеці	545
Васильківська брама Печерської фортеці	547
Буд. Київськ. Школи Зв'язку ім. М. Калініна.....	548
Буд. по вул. Червонопрапорн. Заводу №40	548
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. по вул. Червонопрапорн. Заводу №30	549
Місце повстання саперів 1905 р.	549
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Петрівка (кол. Поділ)	551
<i>Ф. Ернст</i>	
Пам'ятник повернення Києву	
магдебурзьського права.....	555
Церква Різдва	557
Будинок Поштової станції.....	558
Пристані Дніпрового Держпароплавства.....	560
Буд. Набережно-Хрещатицька вул. №5	560
«Хлібний магазин»	561
Буд. по вул. Революції №40	562
Буд. кол. Балабухи.....	562
Буд. по вул. Революції №85	563
Буд. Трудшколи №19	564
Буд. по Покровській вул. №5.....	565
Покровська церква	567
«Добрий Микола»	569
Буд. Трудшколи №20.....	570
<i>В. Базилевич</i>	
Пам'ятка Жовтневого повстання.....	570
Буд. першого Більшовицького комітету Подолу	571
<i>Ф. Ернст</i>	
Кол. Грецький монастир.....	571
Всеукраїнський Торговельний Музей.....	572
«Братство» й стара київська академія	574

Будинок харчовиків.....	588
Контрактовий будинок	588
Кол. київська ратуша.....	593
Самсонівський фонтан або «лев»	597
«Гостиний двір»	600
Успенський собор на Подолі	601
Кол. Флорівський монастир	603
Замкова гора або Киселівка	606
Кол. Домініканський костьол (пізніше церква Петра й Павла)	610
«Притицький Микола»	613
Буд. Трудшколи №5	614
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. по вул. Шолом-Алейхема №15	615
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. по вул. Шолом-Алейхема №6.....	615
Кол. цеховий двір	616
Будинок водників	617
Церква Воскресіння.....	618
Старий Гостиний двір	619
Буд. по Спаській вул. №16	619
«Набережний Микола»	620
Стара бурса	621
Іллінська церква	624
Центральна електрична станція.....	625
Борисоглібська церква.....	626
Буд. по Борисоглібській вул. №13	627
Буд. по вул. Революції №44	627
<i>Ф. Ернст</i>	
Навколо центральних частин м. Києва	629
<i>О. Сімзен-Сичевський</i>	
Київська гавань.....	630
Київська район. електрична станція	632

<i>В. Базилевич</i>	
Вищий та Нижчий вал	635
Житній торг	636
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Щекавиця або Скавика	636
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. по вул. Шолом-Алейхема №22.....	637
Новий Кіно-Театр	638
Кирилівська вулиця	638
<i>В. Козловська</i>	
Садиби по Кирилівській вул. №№ 59-61.....	639
<i>В. Зуммер і Ф. Ернст</i>	
Кирилівський Державний Заповідник	640
<i>В. Базилевич</i>	
Четверта фабрика взуття	651
Куренівка	652
Буд. Трудшколи №14	652
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Пріорка	653
Кинь Грусть	653
<i>Ф. Ернст</i>	
Північ-Захід від Старого Києва.....	654
<i>Г. Козлов</i>	
Київський Ветер.-Зоотехн. Інститут.....	654
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. кол. підпільної революц. друкарні.....	656
Буд. Клубу залізничників	656
Кооперативний Інститут ім. В. Я. Чубаря.....	656
<i>О. Сімзен-Сичевський</i>	
Астрономічна обсерваторія	658
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. Студентського гуртожитку (кол. худ. школи)	659
Буд. Першої друкарні	660
Інститут Пролет. Культури й Будівельний Ін-т	660

<i>В. Базилевич</i>	
Городок металістів	661
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. художників В. Орловського й М. Пимоненка	662
<i>В. Базилевич</i>	
Лук'янівський район. робітн. клуб	662
Ленінський дитячий городок.....	663
Буд. Ю. Д. Мельнікова	663
Акліматизаційний сад.....	664
<i>Ф. Ернст</i>	
Держ. Каблевий завод ім. Л. Красіна	664
Буд.-майстерня худ. Ол. Мурашка.....	665
Буд. М. Бейліса.....	665
Лук'янівське кладовище	666
Жовтневий район	667
<i>В. Базилевич</i>	
Пам'ятник повстання саперів 1905 р.	668
Жовтнівка (Шулявка)	668
<i>Ф. Ернст</i>	
Завод «Фізико-Механик»	670
Пожежне депо.....	671
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Політехнічний Інститут.....	671
<i>О. Корнієв</i>	
Київський Зоологічний сад	673
<i>Ф. Ернст</i>	
Пушкінський парк.....	677
Фабрика ВУФКУ (Українфільм).....	677
Зовод «Більшовик»	681
<i>Ф. Ернст</i>	
Завод мір та ваг ім. Ф. Держинського.....	682
<i>В. Базилевич</i>	
Пам'ятник «Заповітам Леніна»	682

<i>Ф. Ернст</i>	
Район Січневого повстання	683
<i>В. Базилевич</i>	
Завод «Ленінська Кузня»	683
<i>Ф. Ернст</i>	
Вокзал	685
<i>В. Базилевич</i>	
Червонопр. Вагоно-Парот.-рем. завод.....	690
Залізнична колонія	691
<i>Ф. Ернст</i>	
Нов. буд. Трикотажної фабрики	692
Червоноармійська вулиця	693
Центр. клуб кустарів «Дер Штерн»	694
<i>В. Базилевич</i>	
Театр ім. М. К. Заньковецької	694
Червоний стадіон.....	695
Другий критий ринок.....	696
Буд. кол. друкарні «Южно-Русского	
Рабочего Союза»	697
Буд. Трудшколи №32	697
<i>Ф. Ернст</i>	
«Новий костюл»	698
<i>В. Базилевич</i>	
Буд., де проживала родина В. І. Леніна	698
<i>Ф. Ернст</i>	
Байкова гора.....	699
Сталінка (Деміївка)	700
Південно-східня частина міста	701
<i>В. Базилевич</i>	
Косий капонір	702
<i>Ф. Ернст</i>	
Прозорівська башня	704
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Звіринець.....	704

<i>Ф. Ернст</i>	
Військова школа ім. С. С. Каменева	706
Кол. Видубицький монастир	707
Деревообробний завод.....	711
Залізничний міст.....	712
Ланцюговий міст ім. Є. Бош.....	712
Передмісна Слобідка	714
Труханів острів.....	715
Новий Петрівський міст	717
<i>Ф. Ернст</i>	
Околиці Києва.....	719
<i>М. Шарлемань</i>	
Т. зв. Микольська пустинь.....	719
Старосілля	720
<i>Ф. Ернст</i>	
Вишгород.....	721
<i>М. Шарлемань і Ф. Ернст</i>	
Межигір'я	723
<i>Ф. Ернст</i>	
Старопетрівський колгосп «Надія»	727
<i>М. Шарлемань</i>	
Пуца-Водиця	727
<i>Ф. Ернст</i>	
Балабанівська комуна ім. Г. І. Петровського	728
Михайлівська артіль «Селінтерн»	728
Святошин.....	729
Гатнянська артіль «Колос»	729
Голосіїв	729
Буд. відпочинку Секції Наук. Робітн.	734
Китаїв	735
Церковщина, Феофанія, Віта Литовська	736
Круглицька комуна ім. Т. Шевченка.....	737

<i>М. Шарлемань</i>	
Держ. Заповідник «Конча-Заспа»	737
Дарниця	739
<i>Ф. Ернст</i>	
Жердівська комуна ім. Жовтневої Революції.....	739
Довідкова частина	741
Наукові установи Києва за матеріалами комісії краєзнавства ВУАН	743
Всеукраїнська Академія Наук	743
Науково-дослідчі інститути, катедри та установи	754
Вищі школи	760
Музеї.....	764
Архіви.....	768
Бібліотеки.....	768
Наукові товариства.....	778
Нові назви вулиць, завулків, майданів, районів.....	780
Трамвайні маршрути	782
Фотознімки, вміщені в тексті	784

КНИЖКА ПРО КИЇВ — ПАМ'ЯТКА БОРОТЬБИ ДОВКОЛА ПРАВДИ

Будь-яке українське видання доби Розстріляного відродження було приречене на нищення. У головлівівських (цензурних) «Зведених списках літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів» (1934) передбачали фіксувати автора, назву, видавництво, рік видання й мову. Але вже перші партії книжок, що підлягали забороні, були остільки великі, що в рубриці «назва» з'явилися записи, які спрощували роботу бібліотекарів: «Всі твори, за всі роки, всіма мовами». У ті часи окремі примірники могли зберегтись лише у спецфонді, де дозволяли тримати не більше двох примірників, та у приватних збірках тих бібліофілів, хто був мужній.

Така доля випала збірникові «Український музей» (1927), багатьом іншим виданням, варто тільки взяти їх до рук і уважно роздивитись. У НБУ ім. В. І. Вернадського українські совєцькі видання 1918–41 рр. здебільшого дефектні: тут на титулі видряпане чи закреслене прізви-

Провідну роль у виданні відіграв його редактор Федір Людвігович Ернст, який із 340 статей написав (частково у співавторстві) 243. 64 статті до провідника уклав його соратник, секретар київської інспектури охорони пам'яток культури Василь Базилевич, 30 — перший директор Всеукраїнського музейного містечка Петро Курінний, 7 — Ернстів колега, київський інспектор охорони пам'яток природи Микола Шарлемань, 3 — колекціонер і знавець минувшини Олексій Сімзен-Сичевський, по 2 — заступник директора Всенародної бібліотеки України Віктор Іваницький і археолог Валерія Козловська, нарешті, по 1 — Ю. Абрамович, Євген Дзбанівський, Всеволод Зуммер, Володимир Караваєв, В. Козлов, Олександр Корнієв, Микола Макаренко, Лука Наливайко, Олекса Новицький, Михайло Рудинський, Микола Сичов, Євгенія Спаська, Петро Тимошок, Микола Ткаченко, Іван Щитківський, Андрій Ярошевич.

Усіх статей, повторюю, 340, деякі з них створено у співавторстві. Великий нарис «Природа та людність Києва» написали Петро Тимошок і Микола Шарлемань. «Доісторичне минуле Києва» — Михайло Рудинський, «Історичне минуле Києва» — Василь Базилевич, «Історія революційної боротьби у Києві в ХІХ та на початку ХХ ст.» — Микола Ткаченко, «Київ як економічний центр» — Андрій Ярошевич. Доля цих людей склалась по-різному. У даному випадку текст має бути короткий. Усього не скажеш.

Н. К. О. — У. С. Р. Р. — ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
КОМІТЕТ СВЯТКУВАННЯ 10-ТИРІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ВУАН

К И Ї В

ПРОВІДНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ФЕДОРА ЕРНСТА

КИЇВ 1930

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літопису
Укр. Друку“, „Картковому
реперт.“ та інших покажчиках
Укр. Книжк. Палати.

Дозволяється випустити в світ.

Неодмінний Секретар ВУАН

О. В. Корчак-Чепурківський.

Держтрест „К.-Д.“, 2-га Друкарня, вул. Воровського № 42.

Київ. Міськліт № 232.

Зам. № 2253. Тираж 6000. 25 арк.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Завдання книжки — дати змогу гостям, що відвідують Київ з нагоди святкування 10-тирічного ювілею Всеукраїнської Академії Наук, а разом із ними й іншим одвідувачам Києва — ознайомитися з містом, що йому за великої реконструктивної доби належить провід у будівництві української соціалістичної радянської культури.

Одвідувач Києва досі не має такої книжки, щоб зорієнтувала його в сучаснім Києві, ознайомила б його і з минулим, і з велетенськими здобутками Жовтневої революції. Правда, схарактеризувати в формі «Провідника» — еволюцію Києва від доби палеоліту до доби реконструкції соціалістичного господарства, перелічити все, що варто уваги — справа не можлива. Щоб всебічно охопити цю еволюцію й цілком виявити справжнє культурне значіння Києва — потрібна ціла енциклопедія киевознавства. Мета книжки — далеко скромніша. Редакція прагнула бодай частково, на тлі загальних історично-економічних, соціальних та політичних процесів показати культурні скарби міста. Уперше дано спробу наукової оцінки багатьох пам'яток матеріальної культури, перелічено нові великі промислові підприємства, сотні нових культурних закладів на чолі з Всеукраїнською Академією Наук. Спосіб складання також різниться від поверхового переліку пам'яток у старих провідниках. Редакція вважала за єдине можливе — будувати провідник колективно. У складанні тексту й оформленні книги, в тій чи іншій мірі, взяли участь близько трьох десятків працівників ВУАН та інших наукових закладів СРСР, а саме: Ю. Абрамович, В. Базилевич, С. Гіляров,

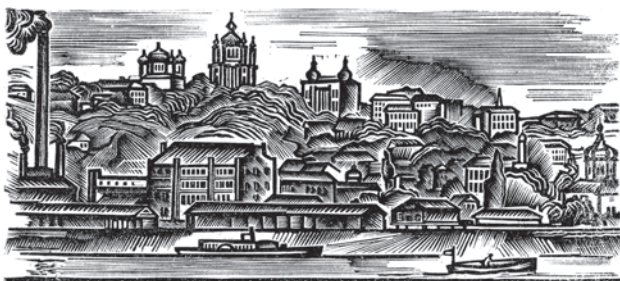
Є. Дзбанівський, Ф. Ернст, В. Єгоров, В. Зуммер, В. Іваницький, В. Караваєв, І. Козлов, В. Козловська, О. Корнієв, Ф. Кумпан, П. Курінний, М. Макаренко, Ф. Маковський, Ю. Масютін, Л. Наливайко, О. Новицький, Ю. Рахманінов, В. Романовський, М. Рудинський, П. Рулін, А. Серeda, М. Сичов, О. Сімзен-Сичевський, Є. Спаська, П. Тимошок, М. Ткаченко, О. Усачов, М. Шарлемань, В. Шербина, І. Щитківський, А. Ярошевич.

Відомості, що потребують систематичного викладу — вміщено в вигляді окремих нарисів у першій частині книги. Відомості про пам'ятки матеріальної культури й природи, культурно-освітні заклади, найбільші промислові підприємства тощо — згруповано по районах і розміщено в порядку топографічним по лініях певних маршрутів. Ясна річ, що з усіх об'єктів, вартих огляду, довелося обмежитися тільки найголовнішими.

Темпи розвитку сучасного Києва в умовах бурхливого господарчого зростання цілого СРСР є такі, що «Провідник» не поспівав зафіксувати всі нові явища і зміни. Багато розділів додавано й перероблювано вже в процесі друкування. Проте деякі відомості застаріли ще перед виходом книжки у світ.

Редакція висловлює глибоку подяку всім товаришам, що брали участь у складанні й видрукуванні цієї книжки, сподівається й на товариську критику, щоб в разі другого видання виправити помилки й усунути хиби.

Грудень 1930 року.

ПРИРОДА, ІСТОРІЯ, ЕКОНОМІКА, РЕВОЛЮЦІЙНЕ МИНУЛЕ КИЄВА

ПРИРОДА ТА ЛЮДНІСТЬ КИЄВА

Географічне положення та топографія. Найбільше місто України, природними даними своїми одно із кращих у цілому світі, «Донбас української культури» — Київ лежить на правому горяному березі Дніпра в північній частині УСРР, на межі українського Полісся та Лісостепу¹. Місцевість, що він її займає, дуже нерівна: вона то підноситься, утворюючи низку висот, то знижується до рівня Дніпра. Велика порізаність ґрунту сталася в наслідок ерозійної діяльності Дніпра та його допливів — Либеді,

¹ Координати Київ. астрон. обсерваторії в центрі міста — $50^{\circ}26'27''$ півн. шир. та $30^{\circ}30'34''$ схід. довж. від Грінвіч. меридіана ($12'$ на схід від мерид. Пулкової).

Сирця, Глибочиці та інших. Найвищі точки міста лежать на сході. Звідси місцевість повільно знижується на захід, у широкі долини р. Либеді та струмків Хрещатика й Скомороха щоб знов підвестися до попередньої височини на Батисвій горі. Обидва названі плято спадають стрімкими кручами з жовтого лесу та найрізноманітніших глин на схід, у долину Дніпра, де низинні частини міста — Поділ, Оболонь, острови Труханів, Муромець і ін. підносяться тільки на 4—8 метрів над меже-ним рівнем річки, що тут дорівнює 89,25 м над рівнем моря — 0 спостережень, а серед-ньо низький горизонт Дніпра тут має 89,90 м над р. м. Через велику різницю в висотах між горами та долинами та через м'які породи зверху, що весь час розмиваються, поверхня Києва та його околиць геть уся порізана чис-ленними ярами, що виходять своїми гирлами у долини річок. Нерівний, горяний характер рельєфу спричиняється до великої неправиль-ности плану міста, особливо в давніше забу-дованих його частинах: рівних, простих ву-лиць, правильних кварталів — мало: круті узвози, під кутом до 12^0 , заважають правиль-ному та суцільному забудуванню всієї площі міста. Боротьба з руїнницькою роботою во-ди, — з ярами, осувами, завалами, вимагає від київського Комунальн. відділу великих витрат на дренажні спорудження, водозливи тощо.

Горішні геологічні верстви в Ки-єві. Нашарування осадових порід, що скла-дають київські горби, найкраще досліджу-вати на Дніпрових кручах. Вони належать

до післятретинної та третинної геологічної доби. Верхи горбів та їх похили вкрито жовто-землею — лесом, дуже поруватим та проникливим для води вапняковим суглинком, що творить тут строми до 20 м заввишки. У пісках лесового шару 1893 р. знайдено рештки пер-

Заповідник «Конча-Заспа». Уроч. Плоське.

вісної людини кам'яної доби, що нині зберігаються у Всеукраїнському Історичному музеї ім. Т. Шевченка. Під лесом лежать льодовикові, або моренні, поклади: низка пісків та глини перемішані з бурого кольору камінням, що теж пропускають воду; грубість їх 7—9 м. За підніжжя льодовиковим покладам є груба верства водонепроникливих глин морського походження: це бура або брунатна глина (ганчарна) до 8,5 м груб., та рябі глини різної

підтримували російські чорносотенні кола. Продуктом їхньої діяльності був ганебний процес Бейліса у Києві восени 1913 р.

Роки реакції змінюються піднесенням революційної хвилі, починаючи з 1910 р.

У 1909 р. у кол. Троїцькому Народньому Будинку (В.-Васильківська, тепер Червоно-

«Косой Капонир». Зовнішній вигляд.

армійська ч. 51) організується легальний робітничий клуб.

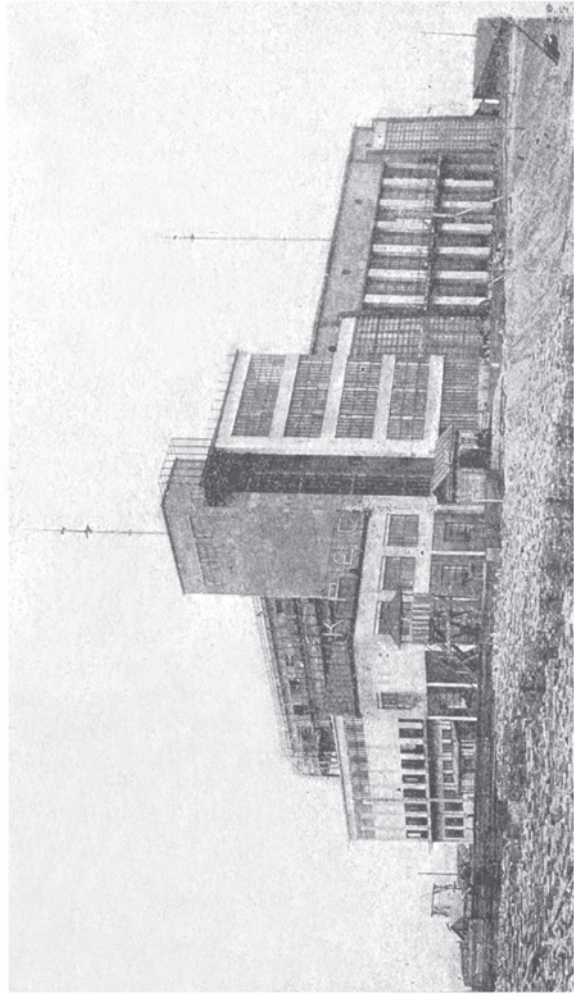
У 1910—11 р. відновлюють роботу в Києві старі робітники с.-д., працюють також нові (Бош, Пятаков, Зарніцин та інші). Організація налагоджує зв'язок із закордонним центром, відновлюється праця в робітничих гуртках тощо.

Треба відзначити пожвавлення в студентських рухах м. Києва, що стоїть у зв'язку

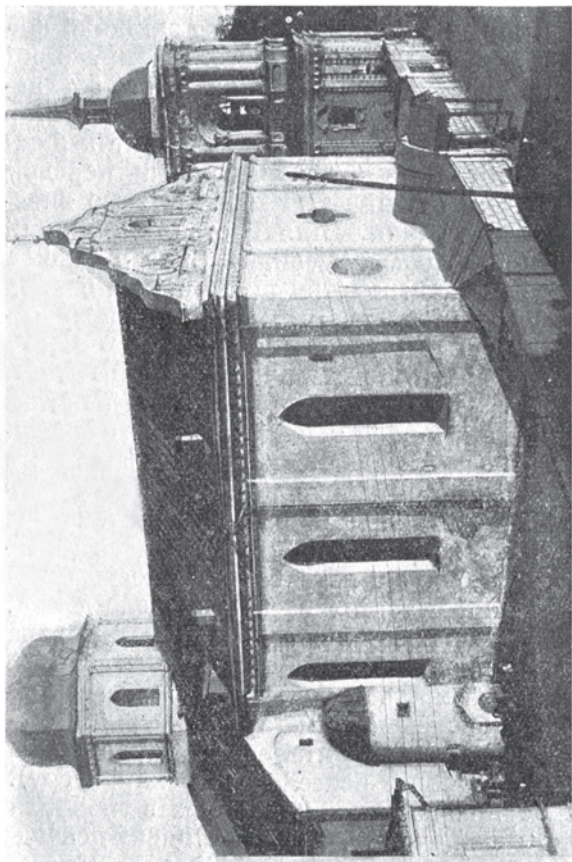
з видатнішими з тогочасних подій (смерть голови І Державної думи Муромцева, смертна кара над Балмашовим, трагедія в Зарентуйській каторзі — самогубство Сазонова, смерть Л. Толстого). В цих демонстраціях та виступах бере участь і українське студентство. У 1911 р. заарештовано с.-д. частину конференції українського студентства, що призначена була в Києві. В 1911 р. у Києві (міський оперовий театр) був замах на Столипіна, який після цього незабаром помер.

У 1912 р. у зв'язку з розвитком капіталізму загострюється класова боротьба. Ленський розстріл 4 квітня 1912 р. викликав страйки — протести в промислових центрах тодішньої Росії. В Києві відбулися ці страйки 9 квітня в «Южно-русском заводе»-та інших. Київ у цей час значно зріс. Р. 1910 людности в ньому було 412 400 д. Промислове та торгове життя розгортається все ширше. В 1912 році було 176 підприємств, у яких працювало 15 070 робітників (відомості офіційні). Річна продукція дійшла була суми 47 469 407 крб. На першому місці стояли виробництва: цукрове, борошняне, тютюново-махоркове, тартацьке та форнірне. Були значні виробництва електроенергії, керамічне, метальообробне, гуральницьке та інші. В 1912 р. кількість робітників металургійних підприємств дорівнювала 3 542. Робітники беруть діяльну участь у боротьбі за поліпшення умов життя, обстоюючи інтереси пролетаріату.

Піднесення в робітничому рухові тривало в роках 1912 — 14. Відроджуються професійні

Київська Районова Електростанція (закінчена 1930 року).

Кол. Домініканський костьол (пізніше церква Петра й Павла).

готики тринавового спорудження з хрещатими склепіннями й видовженим гранчастим вівтарем. Цуже характерний його західний фасад з глибокими круглими вікнами, бічні фасади з високими й вузькими, чисто готицькими стрімчастими вікнами, великий вівтар та хори всередині будови над входом, на яких раніше містивсь орган. Фронтони передше були високі ступінчасті, і дах так само високий на два схили. Біля костюлу тодішній «земський суддя київський» Стефан Аксак, побудував своїм коштом ще муровані будови «конвента» (монастиря). Новий кляштор дістав від польських королів великі маєності, право збирати «помірне» з усієї пашні, що привожено до Києва водою, окремі податки з усіх киян, з вина тощо. Домініканці побудували великі склади, комори, шинки, де «завше мед домініканський шинковано». Згодом (близько 1630—48 рр.) на південь від домініканського костюлу той же таки Стефан Аксак будує й катедральний костюл. За будівельний матеріал на нього пішла давня, що побудував іще Володимир Мономах, церква в м. Баришполі. Мандрівник Павло Алепський називає цей костюл будовою «новою, чепурною, прикрашеною всіма архітектурними оздобами», з багатими ліпленими окрасами на плафонах (певно, ренесансового характеру). Процвітання всіх цих костюлів поклала край Хмельниччина. Всі католицькі ксьондзи, ієзуїти та ченці мусіли тікати з Києва. Катедральний костюл щез відтоді без сліду, а в домініканському київські міщани й ко-

заки влаштували шинок. У 1690-х рр. костюл — пустку переробили на церкву Петра й Павла, при якій існував і монастир. Наступна велика перебудова стосується до 1744—50 років, коли замість готицького ступінчатого фронту зроблено сучасний бароковий, дах знижено, всередині виконано іконостас у характері рококо (золото на червоному тлі). Тоді ж майстер І. Григорович-Барський побудував поруч із церквою чепурну триповерхову дзвіницю; від неї після пожежі 1811 року збереглися тільки перші два поверхи, що тепер закінчуються ампіровим шпилем. У 1787—1811 рр. петропавлівський монастир належав грекам. Нарешті, по закритті в Києві старої київської академії й по утворенні замість неї — «духовної академії», та «духовного училища», садиба церкви перейшла до семінарії, що лишалася тут до кінця ХІХ ст., а після того — до духовної школи. Року 1914 церкву всередині попсовано перефарбуванням іконостасу та новим розмалюванням стін. Нині культове життя будови припинене; її мають використати під архівні фонди Центрарху й тим розпочати нову сторінку її життя — служіння культурі.

«ПРИТИЦЬКИЙ МИКОЛА»

На перехресті вулиць Хоревої та Притицько-Микольської. Дерев'яна церква під цією назвою відома з середини ХVІ ст. Назву Притицької або Притиської місцева легенда пояснює «чудом», коли образ Миколи «притис-

нув» злодія. В дійсності назва походить від образу Миколи, що раніше стояв біля «притики»—причалу човнів та торговельних суден у гавані. Сучасну муровану церкву побудовано коштом київського міщанина Петра Залізного Гроша за традицією 1631 року, а насправді скоріше наприкінці XVII ст. Вона має національну українську конструкцію з рівнокінцевим, так зв. грецьким хрестом у плані й однією великою банею посередині. Будова кілька разів горіла й її поновлювали; трохи попсована капличкою 1868 р. Покриття бані церкви, дарма що збудовано його після пожежі 1811 р., зберегло бароккові форми. В околиці церкви жили колись найзаможніші подільські міщани, яким належало кілька мурованих кам'яниць—серед них будинок київського сотника Сави Туптала (батька митрополита Дмитра Ростовського), будинок т. зв. Артемихи тощо. Будови ці знищені в середині XIX ст.

БУДИНОК ТРУДШКОЛИ № 5

Хорева вул. № 6 (на розі вул. Шолом-Алейхема № 9). Гарний будинок класичного стилю, побудований приблизно в 1820-х рр., поруч з ним — такий самий флігель. В першій половині XIX ст. тут містилася «шляхетська повітова школа», згодом реформована в чотирикласову «прогімназію», у 1870-х рр. в III гімназію, переведена року 1878 до будинку на Червоній площі ч. 12. Перед революцією тут містилася торговельна школа, року 1919—

радянська військова комендантура, тепер єврейсько-російська трудова школа № 5. Фасади обох будинків гарного рисунка, певно, архітектів Дубровського або Кедріна.

БУДИНОК ПО ВУЛИЦІ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА

(кол. Костянтинівська) № 15. Року 1897 тут була нелегальна друкарня «Киевского Союза борьбы за освобождение рабочего класса», де друкувалася «Рабочая газета», перший російський с.-д. партійний орган. На будинку прибито меморіальну дошку.

БУДИНОК ПО ВУЛ. ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА

(кол. Костянтинівська) № 6 рік Хоревої вул. Неведичкий двоповерховий мурований будинок дуже своєрідної архітектури—у вигляді прямокутника, з одного боку якого є виступ-іанок з одкритою колісь аркатурою на другім поверсі—й двома круглими вежами з протилежного фасаду, де теж є одкрита (пізніше закладена) аркатура-льоджа. За старою традицією, яку повторюють Закревський, Лебединцев і ін., в цьому будинкові жив у 1707 році цар Петро І. В околиці Притицько-Микольської церкви справді існувало кілька мурованих будинків доби Мазепи й Петра—будинок сотника київського Сави Туптала, будинок Артемихи й ін., де Петро І міг одвідати когось із «знатних» київських міщан, але спинявся він на

Печерському. Наш будинок, судячи з архітектурних форм, побудований близько 1740-х рр. й нагадує «магістрат» у Козельці. Перший власник його невідомий. Згодом тут містився «смирительний дом», на початку ХІХ в. — киево-подільська «народня» (у відміну від шляхетської, що була через вулицю) повітова школа, ще пізніше — міський дитячий притулок. Дім є один із найцікавіших цивільних будинків київських ХVІІІ ст.

КОЛ. ЦЕХОВИЙ ДВІР

Вул. Шолом-Алейхема № 3. Двір цей належав київському шевському цехові певно з кінця ще ХVІ ст., за грамотами польських королів Жигимонта ІІІ й Владислава ІV. У дворі й його будовах відбувалися цехові збори, розв'язували професійні та виробничі справи, відбувався продаж усіх виробів, жили деякі шевці з своїми родинами, провадили цехові книги, творили цеховий суд тощо. Само собою, шевський цех брав участь у загальному міському цеховому житті, у міщанській міліції, в урочистих церемоніях, похоронних процесіях тощо. Коли всі цехові організації в ХІХ ст. були офіційно заборонені — шевський цех, як один з найміцніших, існував далі, реформувався р. 1886 в спілку шевців-кустарів «Взаимопомощь» і існував до р. 1924, коли молодь повстала проти старих майстрів та застарілих цехових звичок і заснувала кустарну артіль на сучасних засадах. Давні цехові книжки й гра-

моти польських королів досі переховуються у старих майстрів, а на грамоти й досі покликаються (напр. коли близько 1926—27 рр. Окркомгосп хотів відібрати двір).—У деяких містах недалеко Києва (напр. у Каневі) досі обирають цех-майстрів, збереглися цехові внески, роблять цехові значки (1928 р.). — На розі вул. Шолом - Алейхема № 2 й контрактового майдану старовинний (1830—рр.) будинок—колишня власність одного із «знатних» подільських міщан, Балабухи. Він двоповерховий, з гарними ліпленими оздобами класичного стилю.

Буд. по вул. Шолом-Алейхема
№ 2. Деталь.

БУДИНОК ВОДНИКІВ

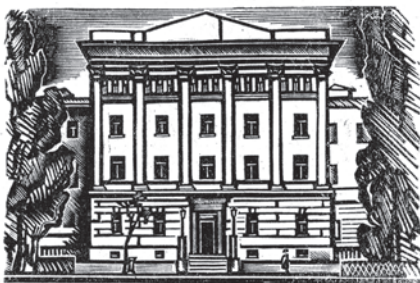
Вул. Шолом-Алейхема № 5. Великий триповерховий будинок у стилі пізнього класицизму побудований у 1828—30 рр. для «духов-

ної семінарії», заснованої ще по закритті старої академії 1817 р. У 1870-х рр. будинок поширено надвірними добудовами. Наприкінці ХІХ ст., коли семінарія перейшла до нового будинку на Вознесенському узвозі (тепер Художній Інститут), сюди перейшла з колишнього будинку «бурси» на Набережній—«духовна школа». Після революції її зліквідовано і за скількись років по закінченні громадянської війни будинок передано Спілці Водників, що об'єднує робітників і службовців водного транспорту по всьому Дніпрі від верхів'я до м. Дніпропетровського, й по допливах—Прип'яті, Десні, Сожу тощо. Розташований у будинку клуб водників має гарні залі для спектаклів і спорту, багато гуртків, книгозбірню, радіостанцію, спортивні майдани тощо.

Від будинку водників повертаємо вздовж контрактового майдану, Спаською вулицею, за контрактовим будинком і виходимо до Воскресенської церкви.

ЦЕРКВА ВОСКРЕСІННЯ

Спочатку існувала як дерев'яна ще в ХV ст.; нову, теж дерев'яну побудовав на початку ХVІ ст. один із тогочасних проводирів козацтва, Остафій Дашкович. У ХVІІ ст. це була одна з найбільших церков на Подолі. Сучасну муровану церкву побудував за одними даними 1670-го р. заможний київський міщанин Михайло Грек, за іншими—р. 1698, теж киянин Мих. Родзинський. Конструкція сучасної будови повторює форми дерев'яної—грецький

НАУКОВІ УСТАНОВИ КИЄВА ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОМІСІЇ КРАЄЗНАВСТВА ВУАН

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Будинки: 1) вул. Короленка 54, тел. 14—26; 2) вул. Короленка, ріг вул. Леніна 15/55, тел. 57-58—загальний, 58-83—Президент ВУАН, 58-72—Уповноважений Упрнауки; 3) Бульвар Шевченка, 14, тел. 12-61; 4) вул. Короленка 58, тел. 21-48; 5) вул. Чудновського 2, тел. 7-84—Секретаріат, 21-55 — Господарча частина, 58-71 — Місцевком; 6) вул. Короленка 37; 7) вул. Короленка 35, тел. 27-11; 8) вул. Жертов Революції 23, тел. 12-27, 7-62; 9) вул. Чудновського 15, тел. 3-24; 10) Петрівка (Поділ), буд. кол. Братського монастиря; 11) Лавра, Цитаделя 9. тел. 41, 42—37; 12) вул. Мельника 45, тел. 20-27; 13) вул. Лібкнехта 12, тел. 47-73.

ПРЕЗИДІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Богомолець Олександр Олександрович, академік—Президент.

Шліхтер Олександр Григорович, академік—Віце-Президент.

Воблий Кость Григорович, академік—Віце-Президент.

Корчак-Чепурківський Овксент Васильович, академік—Неодмінний Секретар.

Палладін Олександр Володимирович, академік—Член Президії.

ДИЙСНІ ЧЛЕНИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

І-й Природничо-технічний відділ.

Богомолець Олександр Олександрович (Катедра патологічної фізіології), Київ, вул. Горвиця 28.

Бернштейн Сергій Натанович (Катедра математики), Харків, Інститут Математ. Наук, пошт. скр. 333.

Вотчал Євген Пилипович (Катедра біології сільсько-господарських рослин), Київ, КПІ, 2-19.

Вавілов Микола Іванович (Сільсько-господарські науки), Ленінград, вул. Герцена 44, Інст. прикладної ботаніки.

Вернадський Володимир Іванович (Катедра мінералогії), Ленінград, Всесоюзна Акад. Наук.

Гедройд Кость Кастанович (Катедра ґрунтознавства), Ленінград, Всесоюзна Акад. Наук.

Граве Дмитро Олександрович (Катедра застосованої математики), Київ, Обсерваторний завулок, 9-9.

Гольдман Олександр Генрихович (Катедра експериментальної фізики), Київ, КПІ, 3—34.

Данилевський Василь Якович (Катедра фізіології), Харків, вул. Дзержинського 68.

Динник Олександр Миколайович (Катедра теорії пружності), Дніпропетровське, Гірничий Інститут.

Затонський Володимир Петрович (хімічні науки) Харків, НК РСІ.

Кащенко Микола Теофанович (Катедра акліматизації), Київ, вул. Мельникова (Дорогожичка) 45.

Корчак-Чепурківський, Овксент Васильович (Катедра народнього здоров'я і гігієни), Київ, Пушкінська, 7, п. 11.